

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Актаєвої Маріанни Гассанівни
**«Психологічні чинники формування громадянської відповіальності у
юнацькому віці»,**
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Соціально-політичний стан українського суспільства сьогодні характеризується певною хаотичністю, постійними коливаннями в усіх сферах соціального життя людини, зростаючими протиріччями та швидкоплинністю процесів змін соціально-психологічних умов життя особистості. Така ситуація пронизує практично усі сфери існування соціуму – від ментального простору окремої особистості, до трансформації соціально-економічних та політичних процесів країни в цілому. Як наслідок – постійне зростання вимог до потенційних можливостей особистості, які повинні забезпечувати її адекватне, ефективне функціонування та розвиток у соціумі. У таких умовах студентське юнацтво країни покликане обирати життєву позицію, створювати та втілювати в реальність власні життєві плани та проекти. Тому проблема громадянської відповіальності студентської молоді сьогодні є досить важливою та беззаперечно актуальною, адже від її адекватного розв'язання залежить майбутній курс розвитку країни.

Дисертаційне дослідження Актаєвої Маріанни Гассанівни присвячене психологічній проблемі формування громадянської відповіальності у юнацькому віці, яка охоплює широкий спектр психологічної реальності - від життєвої проблематики особистості, механізмів цілеутворення, сприйняття, засвоєння та переробки інформації – до процесів рефлексії та рівня особистісної зрілості.

Відзначимо також додатковий аспект щодо актуальності і водночас теоретичної значущості дослідження, а саме: робота виконана на межі декількох суміжних наукових галузей: психології життя, соціальної психології, психології особистості, вікової та педагогічної психології.

Змістовно дисертаційне дослідження організовано у вигляді трьох розділів, які переконливо у логічній послідовності презентують напрями пошуку дисертанткою шляхів розв'язання поставленої мети та завдань роботи, а також висновків, списку використаних джерел та додатків. В роботі не тільки проаналізовано психологічні особливості, механізми та компоненти громадянської відповідальності, але й описано психологічну модель громадянської відповідальності в юнацькому віці, визначено психологічні чинники формування громадянської відповідальності студентів.

У першому розділі дисертаційної роботи здійснено грунтовний теоретико-методологічний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду дослідження проблеми – послідовно прослідковано трансформацію уявлень щодо громадянської відповідальності – від античних філософських підходів до сучасних психологічних; розкривається психологічний зміст, структура, спрямованість та механізми громадянської відповідальності особистості. На підставі проведеного аналізу та наукової інтерпретації результатів сформульовано концептуальні засади формування громадянської відповідальності в юнацькому віці.

Серед провідних здобутків теоретичної частини дисертації – визначення сутності поняття «громадянська відповідальність» та встановлення сенситивного періоду формування громадянської відповідальності, також описано його вікові особливості.

У концептуальних засадах обґрунтовано доцільність використання особистісно-орієнтованого підходу до дослідження як провідного у вивченні проблеми формування громадянської відповідальності в юнацькому віці, визначено його провідні принципи; описано структуру громадянської відповідальності як складного ієрархізованого утворення; презентовано психологічну модель громадянської відповідальності.

Експериментальна частина дисертації містить два розділи, присвячені емпіричному дослідженю формування громадянської відповідальності студентів юнацького віку. У кожному з них обґрунтовано принципи,

методологічні та методичні підходи до відповідного етапу дослідження. Так, у другому розділі дисертантою описано комплекс психодіагностичного інструментарію, спрямованого на дослідження провідних психологічних механізмів, закономірностей та особливостей предмету дослідження: розроблено методологічні підходи, обґрунтовано методичне забезпечення та процедури проведення експерименту, апробовано методи психологічної діагностики формування громадянської відповідальності у студентів юнацького віку, визначено критерії та рівні її розвитку. Представлено результати емпіричного дослідження на етапі констатувального експерименту формування громадянської відповідальності в юнацькому віці, визначено психологічні чинники формування та основні психологічні закономірності даного процесу.

Третій розділ присвячено розробці програми психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності в юнацькому віці. Дисертантою визначено принципи, зміст і методи підготовки студентів до набуття громадянської відповідальності, обґрунтовано, впроваджено та апробовано авторську експериментальну програму психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності в юнацькому віці, перевірено її ефективність. Також розроблено методичні рекомендації для викладачів і кураторів з формування громадянської відповідальності студентів.

Відзначимо методологічну відповідність теоретичної концепції та експериментальної частини дослідження, виконаних у межах індивідуально-особистісного підходу, чіткість та послідовність використання математико-статистичного інструментарію.

Висновки адекватно відбивають описану процедуру розгортування наукового пошуку. Серед найбільш цікавих результатів, отриманих авторкою – виявлення особливостей формування громадянської відповідальності у різних регіонах України; виокремлення психологічних чинників формування громадянської відповідальності студентів; розробка авторської програми

психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності в юнацькому віці.

Вцілому можемо констатувати, що наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає у проведенні системного теоретико-експериментального дослідження проблеми громадянської відповідальності у юнацькому віці; визначені сутності поняття «громадянська відповідальність»; психологічних чинників формування громадянської відповідальності студентів; обґрунтуванні особливостей формування громадянської відповідальності у різних регіонах України.

Незаперечною є теоретична значущість роботи, що полягає в подальшому розвитку загальнотеоретичних положень про формування громадянської відповідальності; поглибленні та уточненні психологічного змісту поняття «громадянська відповідальність» та особливостей її формування в юнацькому віці.

Результати дослідження мають також практичну значущість: експериментальні діагностичні опитувальники та розроблена програма психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності в юнацькому віці можуть бути використані викладачами, кураторами та практичними психологами у процесі психологічного консультування студентської молоді.

Теоретичні положення та практичні висновки дисертації можуть використовуватися викладачами у навчально-виховному процесі ВНЗ в процесі фахової підготовки студентів.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях, звітних науково-практичних конференціях та семінарах.

Дисертаційне дослідження вирізняється не лише багатством експериментально обґрунтованих результатів, їх чітким теоретичним узагальненням, але й висвітленням питань, що можуть скласти самостійну перспективну лінію дослідження проблеми самотворення особистості.

Слід відзначити, що адекватність побудови теоретико-методологічних зasad дослідження, відповідність використаних методів і методик предмету, меті й завданням дослідження, репрезентативність вибірки та адекватність відтворення математико-статистичних процедур обробки даних забезпечили надійність і вірогідність одержаних результатів та високий ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих у дисертаційній роботі.

Дисертаційне дослідження Актаєвої Маріанни Гассанівни відзначається науковою цілісністю і завершеністю, проте вважаємо за потрібне висловити деякі зауваження та побажання:

1. Перше наше зауваження стосується визначення центрального поняття роботи, згідно якого *громадянська відповідальність* розглядається авторкою як структурне утворення, що є сукупністю особистісних якостей людини, які на основі синтезу психічних функцій забезпечують суб'єктивне сприйняття навколошнього світу, вибудову ціннісно-смислової сфери, цілей, мотивів, емоційного ставлення до громадянського обов'язку, вольову саморегуляцію та вибір шляхів саморозвитку (с.46). Проте положення про щодо того, що громадянська відповідальність виступає утворенням, яке «...забезпечує ... вибудову ціннісно-смислової сфери...», видається нам дещо дискусійним, оскільки саме зміст системи громадянських цінностей визначає рівень сформованості громадянської відповідальності особистості, про що власне йдеться далі у тексті роботи (с.68, с. 163).

2. Наступне наше зауваження пов'язане із представленою в тексті першого розділу дисертації психологічною моделлю громадянської відповідальності (рис.1, с. 58). Так, у змісті моделі йдеться про громадянську відповідальність студентів, натомість у її назві декларовано, що це модель громадянської відповідальності особистості. Також потребує уточнення, чи ця модель описує структуру та механізми означеного поняття, чи процес його формування.

3. Також вважаємо досить значущою з позицій самоусвідомлення та відповідно громадянської відповідальності таку інтегральну характеристику, як відповідальність особистості, про яку йдеться у теоретичній частині роботи і яку безпосередньо не представлено в експериментальній частині.

4. Нагадаємо також, що згідно усталеного в експериментальній психології підходу, авторським може називатися опитувальник або методика після проходження спеціальної процедури валідізації та отримання відповідного патенту. Зважаючи на відсутність даних про авторське свідоцтво в літературі, йдеться скоріше про експериментальні методики, розроблені або модифіковані дисертанткою.

5. В роботі часом зустрічаються русизми та технічні огріхи; додатки окрім узагальнення та уточнення проміжного фактичного матеріалу містять також опис текстової частини стандартних методик, які є загальновідомими та не вимагають представлення в дисертації.

Висловлені зауваження суттєво не впливають на значення виконаної роботи, не зменшують цінності її наукового рівня дисертації, яка є важливим внеском у поглиблення уявлень про особливості формування громадянської відповідальності в юнацькому віці.

Дисертаційний матеріал викладений аргументовано, відзначається доказовістю та переконливістю. Оформлення роботи відповідає вимогам, що висуваються до робіт кандидатського рівня. Зміст автoreферату відображає основні положення дисертації. Результати дослідження апробовано, викладено у 15 публікаціях, серед яких 5 – у наукових фахових виданнях України в галузі психології, 1 – у періодичному науковому фаховому виданні іноземної держави.

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що дисертація «Психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці» є цілісним, самостійним, завершеним науковим дослідженням, має теоретичне і практичне значення та відповідає вимогам

пунктів 9, 11, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» постанови Кабінету Міністрів України, а її авторка, Актаєва Маріанна Гассанівна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
та психотерапії
Рівненського державного
гуманітарного університету

В.М. Ямницький

